

Restaurering av treudden i Sjöhult

Restaurering av RAÄ 56:1, Månsarps socken,
Jönköpings kommun, Jönköpings län

Restaurering av treudden i Sjöholt

RAÄ 56:1, Månsarps socken, Jönköpings kommun, Jönköpings län.

Rapport: Linnéa Kallerskog

Foto: Linnéa Kallerskog där ej annat anges

Grafisk design: Anna Stålhammar

Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping

Tel: 036-30 18 00

E-post: info@jkpglm.se

www.jkpglm.se

Omslagsbild: Mittstenen till treudd, RAÄ 56:1 i Månsarps socken, reses.

Från vänster: Per-Olof Philip, tillfällig besökare, Bengt-Olof Thorberg, maskinförare, Rolf Lagerman.

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:

Ur karta © Lantmäteriet. Medgivande MS2007/04833.

ISSN: 1103-4076

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2011

Innehåll

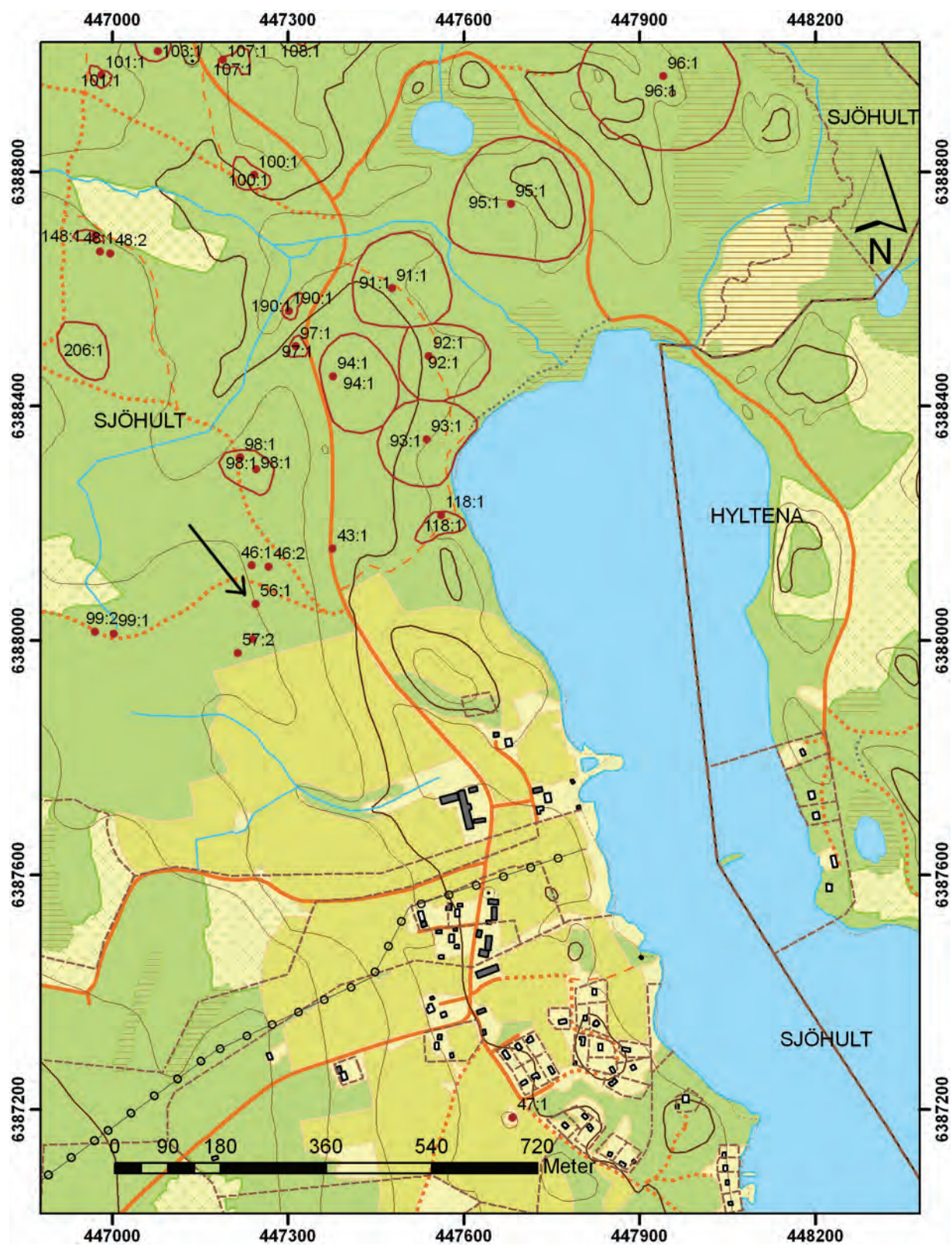
Inledning.....	5
...”en av länets mest sevärda fornlämningar”.....	5
Fornlämningsmiljö	6
Restaureringen	7
Treudden	8
Sammanfattning.....	9
Anläggningsbeskrivning.....	10
Administrativa uppgifter.....	11
Referenser.....	12
Tryckta källor	12
Otryckta källor	12
Arkiv.....	12

Bilagor

Bilaga 1. Treudd, RAÄ 56:1, Månsarps socken. Manuell uppmätning av anläggningen iföre restaurering. Digitaliserad i samband med föreliggande rapportarbete.

Bilaga 2. Treudd, RAÄ 56:1, Månsarps socken. Digital inmätning av anläggningen efter att mittstenen flyttats.

Bilaga 3. Treudd, RAÄ 56:1, Månsarps socken. Manuell uppmätning av mittgrop med stenpackning. Digitaliserad i samband med föreliggande rapportarbete.

FIGUR 1. Utdrag ur digitala Fastighetskartan. Treudden i Sjöholt, Raä 56:1, Mårsrps socken, markerad med pil.
Skala 1:10 000.

Inledning

Rapport angående fornvårdsåtgärder av treudd, RAÄ Månsarp 56:1. Initiativet till att resa den sedan länge kullfallna mittstenen i treudden i Sjöhult togs av markägaren Rolf Lagerman som i samband med en fornminnesvandring med Tabergs bergslags hembygdsförening väckte frågan om möjligheten att restaurera fornlämningen genom att resa stenen.

Efter att länsstyrelsen givit tillstånd, genomfördes arbetet den 27 juli och 3 oktober 2005 med välvilligt bistånd från Rolf Lagerman, Per-Olof Philip, medlemmar från Tabergs bergslags hembygdsförening, maskinförare samt lokalboende. Rolf Lagerman tillhandahöll traktor och annan utrustning samt grus- och sandmaterial. Per-Olof Philip tillhandahöll en större traktor och annan utrustning för lyft. Målsättningen var att resa stenen med minimala ingrepp i fornlämningen. Arbetet krävde en mindre arkeologisk undersökning av den grop i treudden där stenen skulle resas.

Fornlämningen vårdas och hålls röjd av markägaren. Tack till alla som medverkade!

...”en av länets mest sevärda fornlämningar”...

Treudden i Sjöhult utgörs av en tresidig fylld övertorvad stensättning, 0,7 meter hög, tre armar med insvängda sidor, drygt 13 meter i sida. Varje arm är markerad med en större sten i spetsen och i anläggningen mitt står nu en 3,9 meter hög, 0,9 meter bred och 0,8 meter tjock mittsten.

Enligt äldre uppteckningar i läns museets arkiv har mittstenen raserats i samband med skattplundring. Detta tror man skulle ha skett någon gång under senare delen av 1800-talet. Hembygdsforskaren och stadsrevisorn i Göteborg, Axel Ramm (1858–1929, bördig från Nässjö), beskriver treudden i Sjöhult år 1883 i sin antikvariska undersökning av Tveta härad, utförd på uppdrag och med understöd av Kungliga Vitterhets Historie och Antiquitetsakademien. Ramm benämner treudden fotangel ”synnerligen vacker, men beklagligen förderfvad af snikenheten som velat komma åt jättens ’skatter’ eller ’medel’ [...]. I midten af röset har det fordom stått en väldig 4 m hög bautasten af vacker form, den har fallit i kull vid gräfningsen eller undersökningen. I en trekant omkring denne tycks hafva stått tre mindre resta stenar, som stigit öfver rösets nivå i öfrigt” (Ramm 1883:64).

FIGUR 2. Kullfallen rest sten i treudden, RAÄ Månsarp 56:1. Från NNV.

FIGUR 3. Från vänster: Lennart Gustavsson, Hans Holmqvist, Bengt-Olof Thorberg. Foto: Per-Olof Jern.

FIGUR 4. Avtorning av mittgrop där treuddens mittsten skall återplaceras. På bilden ses från vänster: Linnéa Kallerskog, Bengt-Olof Thorberg, Barbro Jern, Mathias Jern, Lennart Gustavsson, Hans Holmqvist. Foto: Per-Olof Jern.

FIGUR 5. Sällning av de sand- och grusmassor som låg löst i treuddens mittgrop. Barbro Jern och Mathias Jern. Foto: Per-Olof Jern.

Åren 1928–1929 dokumenteras treudden av häradsfornvårdaren i Tveta härad, Bror Kugelberg som noterar en ”skattgrävargrop invid den då raserade stenens fot”. Treudden utmärktes då som forngrav och erhöll fornskydd genom att den, liksom flera andra fornlämningar i häradet, bemålades med solkors i vit färg. Så sent som in på 1990-talet syntes svaga spår av ett sådant på en av spetsarnas stenar på treudden i Sjöhult.

År 1957 kan vi åter läsa om fornlämningen i de antikvariska handlingarna. Antikvarien Stig Stenström uppmärksammade då treudden i samband med arkeologiska undersökningar av skadade gravar i trakten. I sin rapport till Riksantikvarieämbetet skriver Stenström att han även besiktigade treudden i Sjöhult. Han fann anläggningen vara väl bevarad och ovanligt ståtlig trots den kullfallna mittstenen: ”Då treudden efter restaurering skulle kunna bli en av länets mest sevärda fornlämningar får jag föreslå att ortens hembygdsförening får tillåtelse att under sakkunnig ledning och i samråd med markägaren [...] resa den kullfallna stenen och igenfylla gropen”. Det skulle dock dröja 48 år innan arbetet blev utfört, men då helt i enlighet med Stenströms förslag.

Fornlämningsmiljö

Treudden i Sjöhult ligger i skogsmark på en moränplata på kanten mot dalgången mot sjön Eckern i öster. Strax söderut vidtar brukningsmarkerna till Sjöhults gård som breder ut sig i ett mjukt kuperat öppet landskap längs Eckerns västra sida. Landskapet karakteriseras i övrigt av skogbevuxen moränmark, sandmoar, mossar och öppna odlade fält. Sjön Eckern ligger cirka fyra hundra meter öster om treudden. Lagan, ett av länets huvudvattendrag, mynnar här ut i östra delen av nordvästra spetsen av sjön. Strax väster därom mynnar också Kvarnavadsbäcken ut i sjön.

Fornlämningsbildens domineras främst av gravar i form av ensamliggande rösen från bronsålder samt den äldre järnålderns gravar och gravfält med främst stensättningar, resta stenar, domarringar, stenkretsar och treuddar.

I närområdet utbreder sig mossmark i väster och öster och emellan löper en flack moränrygg längs vilken både gravar och järnframställningsplatser ligger samlade från Eckerns nordände och vidare i NNV riktning utmed en närmare fyra kilometer lång sträcka som för övrigt följer dagens landsväg. Söder om Sjöhult ligger den äldre järnålderns gravar liksom ett pärlband i ett nord-sydligt stråk längs forntida vägar utmed Eckerns västra sida.

Närmast belägna gravar till treudden i Sjöhult är två rösebottnar, 70 m SSV, vilka skadats och delvis undersökts på 1950-talet (RAÄ Månsarp 57:1). 70 meter norrut är en kvadratisk och en rund stensättning (RAÄ Månsarp 46:1) och drygt 160 meter NÖ, strax öster om landsvägen, är en rund stensättning med en rest sten i mitten

(RAÄ Månsarp 43:1). I området kring treudden finns koncentrationer av järnframställningsplatser, blästplatser, samt kolningsgropar. Malmråvara har här främst hämtats som sjö/myrmalm från Eckern. Blästplatserna kan utifrån tidigare undersökningar i trakten dateras från 900-tal till omkring år 1000 samt slutet av 1100-talet.

Restaureringen

Restaureringsarbetet inleddes med fotodokumentation och manuell uppmätning av treudden. Den raserade mittstenen lyftes undan med hjälp av traktorgrävare för att möjliggöra utgrävning av den grop som stenen stått rest i. Därefter inmättes treudden digitalt.

Gropen avtorvades och en begränsad arkeologisk undersökning genomfördes. Gropen var 4 meter i diameter och 0,6–1,1 meter djup. I huvudsak undersöktes endast det lösa jord- och sandmaterial som anhopats i gropen genom rasing och erosion samt genom troligen otillåten grävningsverksamhet. Det lösa materialet måste avlägsnas för att ge utrymme för stenen. Vid undersökningen framgick att gropen till viss del blivit omgrävd och därigenom utvidgats. Ursprungliga nedgrävningskanter kunde konstateras i norra och södra sidan med rester efter en flerskiktad stenpackning av 0,15–0,5 meter stora stenar, vilka utgjort ursprunglig del i skoning för den resta stenen. I botten fanns även ett jordfast stenblock som utgjort stöd för den resta stenen. I gropens västra del framkom ett sandlager, till viss del strimligt med kol- och sotinslag. Lagret var omrört och föreföll också omgrävt. Ett kolprov togs för datering som visade sig vara recent, vilket naturligtvis var en besvikelse, men gav stöd för de arkeologiska misstankarna om att jordlagren var omgrävda (Ua-32716; BP 20 +/- 30). Det lösa grus-, och sandmaterial som grävdes fram ur gropen sållades. Inga fynd påträffades dock.

Efter att gropen frilagts ned till stenpackningen, 0,6 meter under markytan och efter avslutad dokumentation och provtagning flyttades mittstenen med bäsalar med hjälp av traktor. Därefter anordnades ett motspel av spännband med stenen fäst i två traktorer som gav balans och dragkraft för att få stenen på plats. Stenen styrdes in i gropen med hjälp av handkraft och massavedsbitar. Stenen kilades med material hämtat från ett närbeläget grustag. Stenfoten kilades omsorgsfullt med stödstenar. Sand och grus fylldes på som bindemedel. Ovanpå stenfyllningen i ytan lades den torv tillbaka som tidigare hade frilagts från gropen inför undersökningen. Det tidigare uppgrävda stenmaterial som deponerats vid ”plundringstillfället” fick ligga kvar orört ovanpå graven. Nu var restaureringen klar, stenen rest och gropen fylld och Stenströms intentioner från 1957 var äntligen uppfyllda!

FIGUR 6. Stenen lyfts försiktigt på plats i tygstroppar.

FIGUR 7. Mittstenen styrs på plats med hjälp av massavedsbitar som styrhjälp.

FIGUR 8. Mittstenen på plats i grop och kilas fast med sten.

Treudden

Treudden är en tämligen ovanlig gravform i Jönköpings län och vi har förhållandevis lite kunskap om denna fornlämningstyp. Vid en genomsökning i FMIS (sökningsskriterier: stensättning, treudd) framkom 115 träffar, motsvarande 115 platser i länet. I Månsarps socken finns sex treuddar varav två ingår i Boerydsgravfältet (RAÄ Månsarp 25:1), två på gravfältet vid Vadbindaretorp (RAÄ Månsarp 38:1) strax norr om Smedsbo och Porteshult samt en på sockengränsen mot Byarum (RAÄ Månsarp 54:1), sydväst om Röshult.

Ett ytterst fåtal är arkeologiskt undersökta i länet. Treuddar finns såväl på äldre som på yngre järnåldersgravfält och förekommer i rätt hög grad ensamliggande på moränåsar i skogsmark. Treuddarna i Månsarps socken, liksom flertalet av dem som finns utmed Nissans vattensystem, hör till den äldre järnåldern. I gravfältsmiljöer förekommer de vanligen i kombination med domarringar, resta stenar och kvadratiska stensättningar vilka dateras till tidsperioden Kr.f.– ca 400–500-talen e.Kr. Treuddar förekommer även till synes i yngre järnåldersmiljöer. På Visingsö finns länets största koncentration med sammanlagt 32 treuddar. På Byestadsgravfältet utanför Vetlanda RAÄ Vetlanda 53:1 finns f.ö. länets och kanske landets(?) enda stensättning med sex uddar. Denna ovanliga gravform kan möjligen förklaras med att den egentligen består av två treuddar.

Treuddens form har gett upphov till en mängd olika tolkningar om vad fornlämningen representerar. Ofta har det visat sig att treuddar är fyndtomma, och därför har man sett en annan symbolik än gravens. Ordet treudd ansågs i Finnveden under 1700-talet ha betydelsen ”tillbedjarplats” eller ”kultplats”. I Sunnerbo härad omtalas treuddarna ännu på 1950-talet som ”bedjarplatser” (Slöjdare 1973:26 med vidare hänvisning). Triangelformen förekommer i en mängd olika kulturella sammanhang i Europa, såväl under förhistorisk som historisk tid, i dekorationskonst, på föremål och i religiös symbolik. Äldre beskrivningar benämner treudden som fotangel (Jmfr. Ramm). En fotangel är ett fyruddigt järnföremål – format så att oavsett hur den placeras är alltid en av spetsarna riktad uppåt. Föremålet användes som ett annalkningshinder för att försvåra för människor och t.ex. ryttare att ta sig fram. Formen på en fotangel påminner om treudden med en rest sten i mitten. Treuddar har även i folkmun benämnts jättegravar och kopplingen till jättar finns t.ex. i Axel Ramms beskrivning av treudden i Sjöhult och till treuddarna på Boerydsgravfältet (RAÄ Månsarp 25:1).

Anders Andrén har framlagt idén att treudden symboliserar världsträdet Yggdrasils tre rötter (Andrén 2004).

Sammanfattning

Restaurering av treudd, RAÄ Månsarp 56:1 genomfördes den 27 juli och 3 oktober 2005. Huvudmålsättningen var att resa en kullfallen mittsten med så minimala ingrepp som möjligt i övrigt på fornlämningen. Genom plundringsgrävning i äldre tider hade mittstenen till treudden i Sjöhult fallit omkull. På initiativ och med hjälp av markägaren Rolf Lagerman och genom beslut om återställande från länsstyrelsen i Jönköpings län samt med hjälp av Per-Olof Philip, medlemmar från Tabergs bergslags hembygdsförening och lokalboende restes stenen åter på plats. En begränsad arkeologisk undersökning gjordes av lösa jordmassor i mittgrop för stenen. Inga fynd påträffades.

FIGUR 9. Några av arbetsstyrkan som bistod med hjälp att restaurera treudden i Sjöhult.

Från vänster i bild: Två maskinförare, Dan-Ingemar Gustavsson, Marjorie Gustavsson, Lennart Gustavsson, Rolf Lagerman, Bengt-Olof Thorberg.

FIGUR 10. Mittgropen efter borttagande av lösa sand- och grusmassor. I botten och i västra delen framkom en stenpackning.

Anläggningsbeskrivning

Treudd, övertorvad stensättning, med insvängda sidor, 13,9 -14,7 meter i sida, 0,7 meter hög. Spetsar i NNÖ, SÖ, VSV. Hörnstenar i respektive spets, 0,7 - 0,8 x 0,8 - 1,05 meter stor och 0,4 - 0,6 meter hög. Fyllning, övermossad, av 0,2 - 0,5 meter stora stenar, enstaka stenar synliga i ytan. Tre sekundära klumpformiga stenar på Ö och NV kanten 0,5 - 0,85 x 0,75 -0,65 meter stor och 0,2 - 0,35 meter hög. Dessa är rester efter tidigare grävning i lämningen (1800-tal). Intill dessa kvarligger en del, numera dolt under torv och ljung, uppkastat jord/stenmaterial som troligen deponerats vid samma tillfälle. I mitten fanns en grop, som troligen uppkommit genom rovgrävning då även den resta stenen raserats. Stenen låg i gropens SÖ kant i NV-SO riktning. Stenen är 4,10 meter lång, 0,9 meter bred och 0,8 meter tjock och var delvis övermossad i NV halvan. Gropen var 3,7 x 2,6 meter stor (NV-SO) och 0,6 meter djup. Gropens lösa jordmassor frilades och därunder framkom en stenpackning bestående av 0,10-0,6 meter stora stenar, 0,5-0,6 meter under markytan. Stenpackningen lämnades orörd. I botten syntes ett större jordfast stenblock, delvis täckt av stenpackningen. Gropens lösa fyllning av grusig, humös sand och sten, 0,10-0,3 meter stora, togs bort för att ge utrymme till återplacering av stenen. I gropens östra del avtog stenpackningen och i östra schaktväggen framkom ett kollager 0,7 meter under markytan. Lagret var 0,3 meter tjockt, N-S utbredning i schaktväggen och låg i ett sandlager. Mot steril, orörd sand i botten, 0,9 meter under markytan framkom ytterligare en kolkoncentration, 0,15 meter tjockt lager. Kol härifrån togs för ¹⁴C datering. Resultat: Recent, BP 20 +/- 30 år (Ua-32716) Inga fynd tillvaratagna.

FIGUR 11. Treudden i Sjöhult. ...”en av länets mest sevärda fornlämningar”... RAÄ Månsarp 56:1 efter restaurering.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens tillstånd: 431-8543-03.
 Jönköpings läns museums dnr: 247/2002.
 Beställare: Länsstyrelsen i Jönköpings län.
 Rapportansvarig: Linnéa Kallerskog.
 Fältansvarig: Linnéa Kallerskog.
 Fältpersonal: Rolf Lagerman, Sjöhult; Per-Olof
 Philip, Sjöhult; Maskinförare;
 Tabergs bergslags hembygdsför-
 ening; lokalboende.
 Teknisk inmätning: Ingvar Røjder, Jönköpings läns
 museum.
 Fältarbetstid: 2005-07-25; 2005-10-03.
 Län: Jönköpings län.
 Kommun: Jönköpings kommun.
 Socken: Månsarps socken.
 Fastighetsbeteckning: Sjöhult 2:1.
 Belägenhet: Ek. Månsarp 6D 8j.
 Koordinater: N 6388063 E 447243 (SWEREF
 99 TM); RT 90: Bilaga 1-3.
 Fornlämningsnummer: Månsarp 56:1.
 Fornlämningstyp: Treudd.
 Tidsperiod: Järnålder.
 Negativ, sv-vit nr: Jm 2011/3:424 -461.
 Diabilder nr: Dnr 247/2002:1-5.
 Digitala bilder nr: Dnr 247/2002:1-42.
 Publicerat i: Tabergs Bergslag XII. 2009.
 Tabergs bergslags hembygdsför-
 ening.
 Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

Andrén, Anders, Jennbert, Kristina & Raudvere, Catharina (red.) (2004). *Ordning mot kaos: studier av nordisk förkristen kosmologi*. Lund: Nordic Academic Press. ss. 389-430.

Kallerskog, Linnéa. 2009. Restaurering av treudden i Sjöholt. *Tabergs Bergslag XXII*. Utgiven av Tabergs bergslags hembygdsförening. Norrahammar:

Otryckta källor

Ramm, A. 1883. Tveta härad af Jönköpings län. Redogörelse för en med understöd af Kgl. Witterhets Historie och Antiquitets Akademien under sommaren 1883 företagen undersökning. Handskrift i ATA, Riksantikvarieämbetets antikvarisk topografiska arkiv i Stockholm.

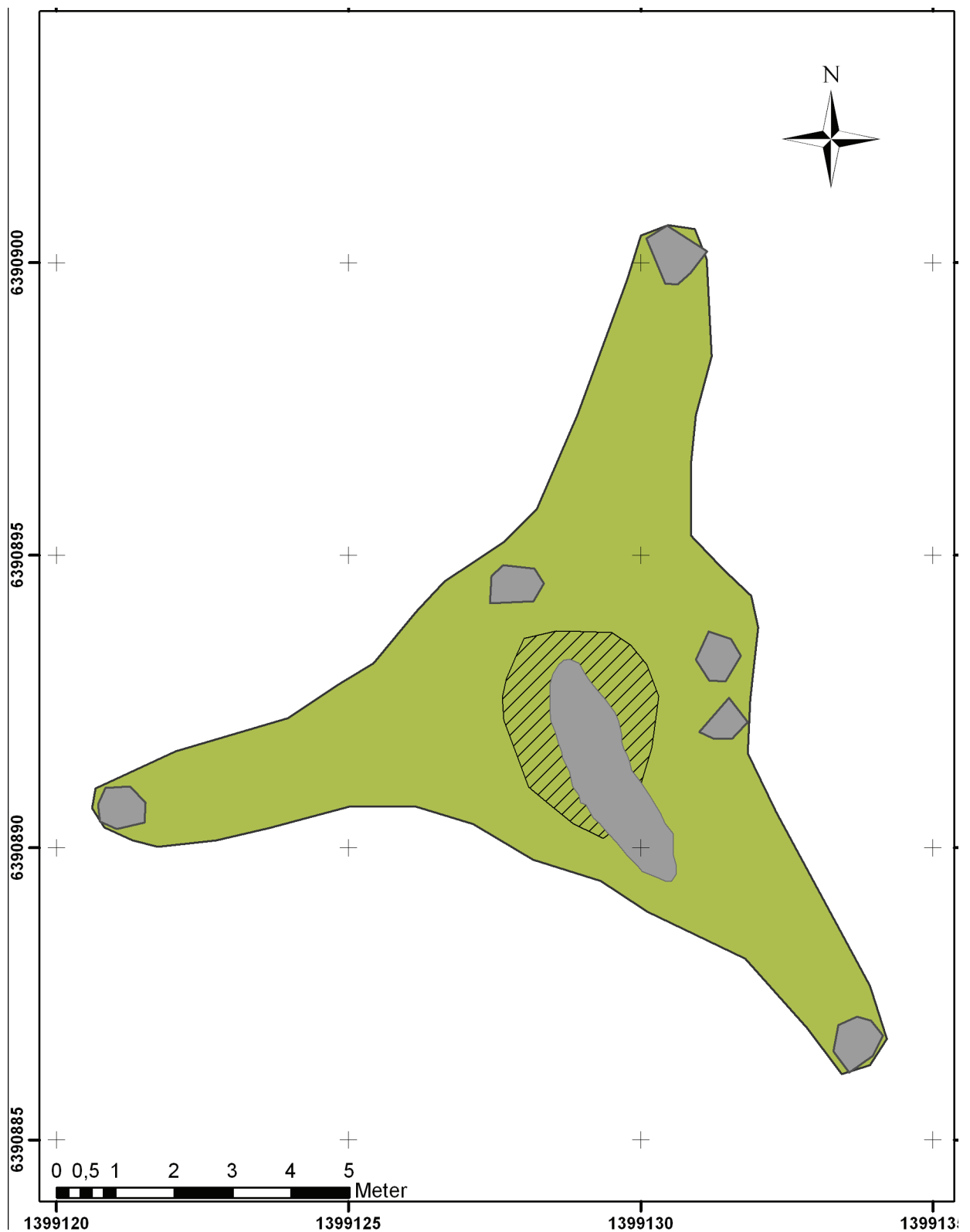
Slöjdare, Y. 1973. Treuddar i södra Sverige. Trebetygsuppsats i arkeologi. Stockholms universitet.

Arkiv

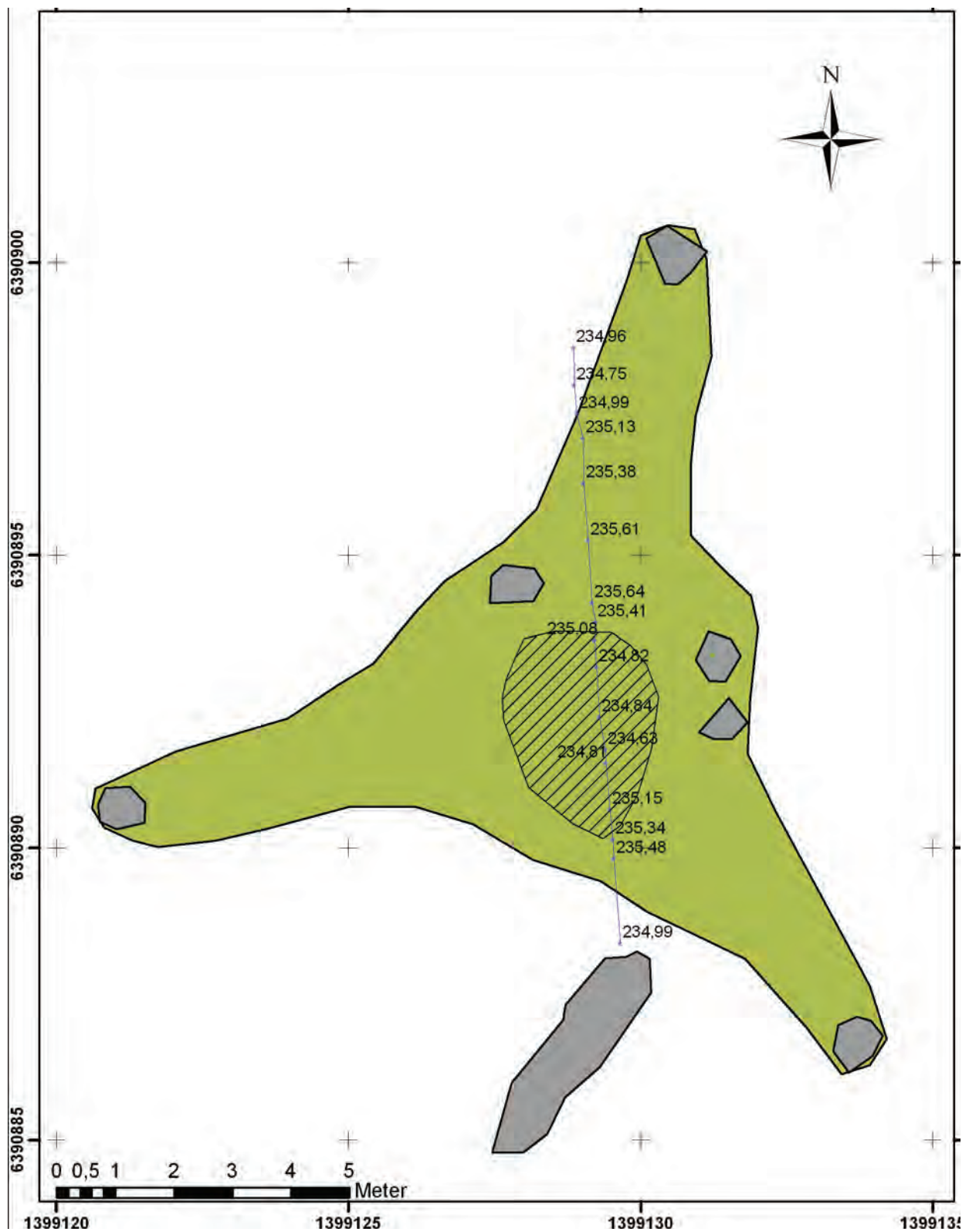
Jönköpings läns museums arkiv.

Analys

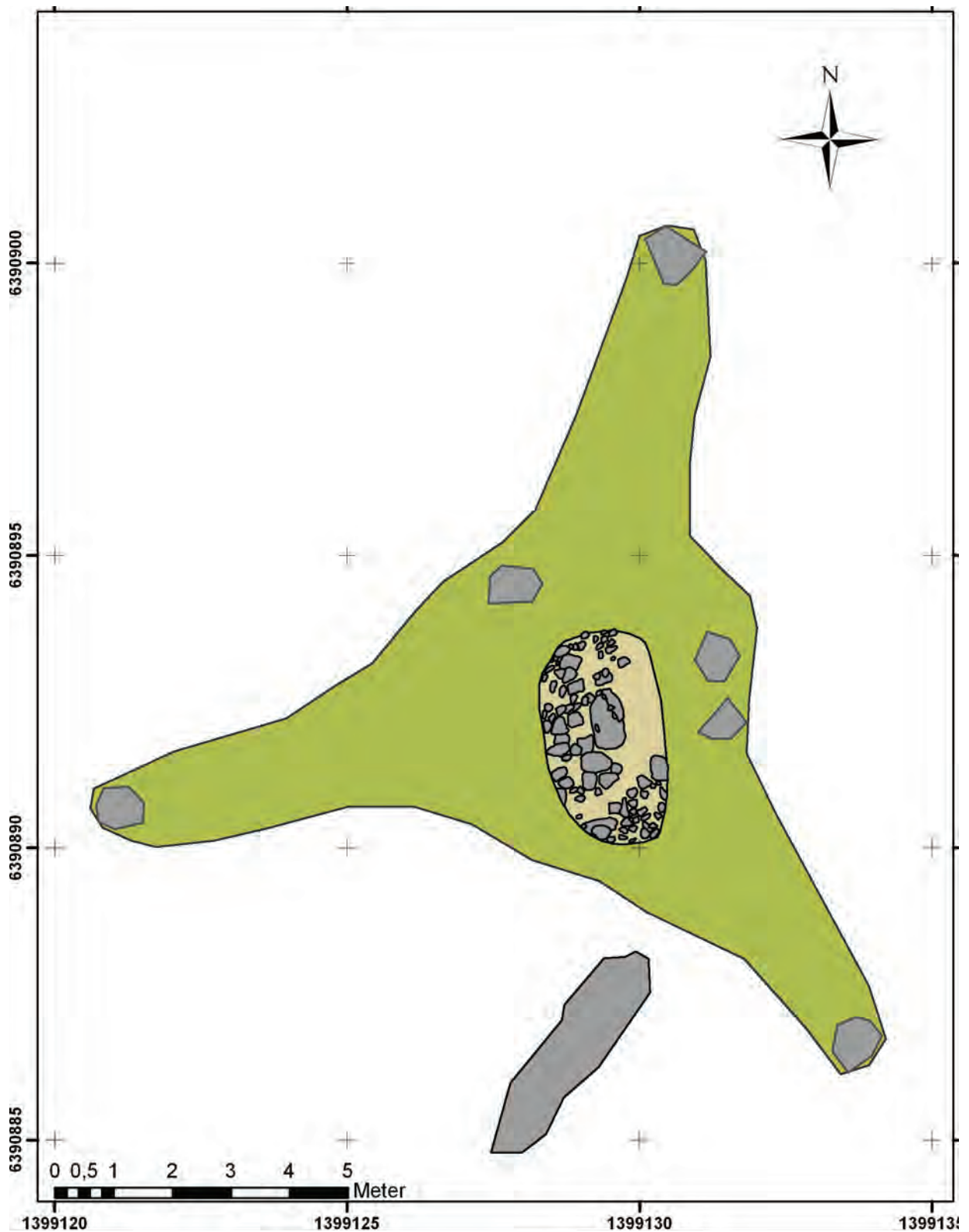
Uppsala Universitet. Ångströmlaboratoriet. Resultat av ¹⁴C datering av träkol från RAÄ Månsarp 56:1: Labnr. Ua-32716.

Treudden före restaurering. Den resta stenen omkullfallen mot SÖ.
Digitaliserad efter manuellt upprättad fältritning. Skala 1:100.

Treudden före restaurering. Mittstenen flyttad inför dokumentation och förberedande arbete inför resning av stenen. Digital inmätning. Skala 1:100.

Lösa jordmassor i mittgroten borttagna. I botten stenpackning. Digitaliserad efter fältritning ursprungligen upprättad i skala 1:20. Skala 1:100.

Arkeologisk rapport 2011:09
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM